

KULTURMILJÖANALYS

F.D. BJÖRNKULLA VÅRDHEM

VISÄTTRA 1:7, FLEMINGSBERG
HUDDINGE KOMMUN, STOCKHOLMS LÄN
2020-09-21

BENÄMNING	Björnkulla
KOMMUN	Huddinge kommun
FASTIGHET	Visättra 1:7
ER REF.	Anders Daniels, Huga fastigheter
DATUM	2020-09-21

KULTURMILJÖANALYS

Föreliggande kulturmiljöanalys är framtagen av AIX arkitekter på uppdrag av Huga fastigheter. Rapporten behandlar fastigheten Visättra 1:7 i Björnkulla, Huddinge och är framtagen som en del i pågående planprocess. Undersökningen syftar till att beskriva områdets framväxt, historiska utveckling och dess kulturhistoriska värden. I uppdraget ingår också att ta fram antikvariska rekommendationer för utveckling, så att rapporten kan användas som underlag för det planprogram som håller på att tas fram för området. En kulturmiljöanalys är en förutsättningslös av ett område eller fastighet utifrån dess kulturhistoriska karaktär och värdebärande delar. Utredningen utgår från befintliga förhållanden och tar inte hänsyn till föreslagna åtgärder. Dessa hanteras istället i påföljande antikvariska konsekvensanalys som tas fram efter att planprogrammet är färdigställt.

Arbetet utfördes i april-maj 2020 av byggnadsantikvarier Ada Fleischer och Beata Nordenmark. Rapporten färdigställdes i september samma år.

Stockholm datum som ovan

Beata Nordenmark
Byggnadsantikvarie, Cert. sakkunnig kulturvärden - K
08-690 29 38
beata.nordenmark@aix.se

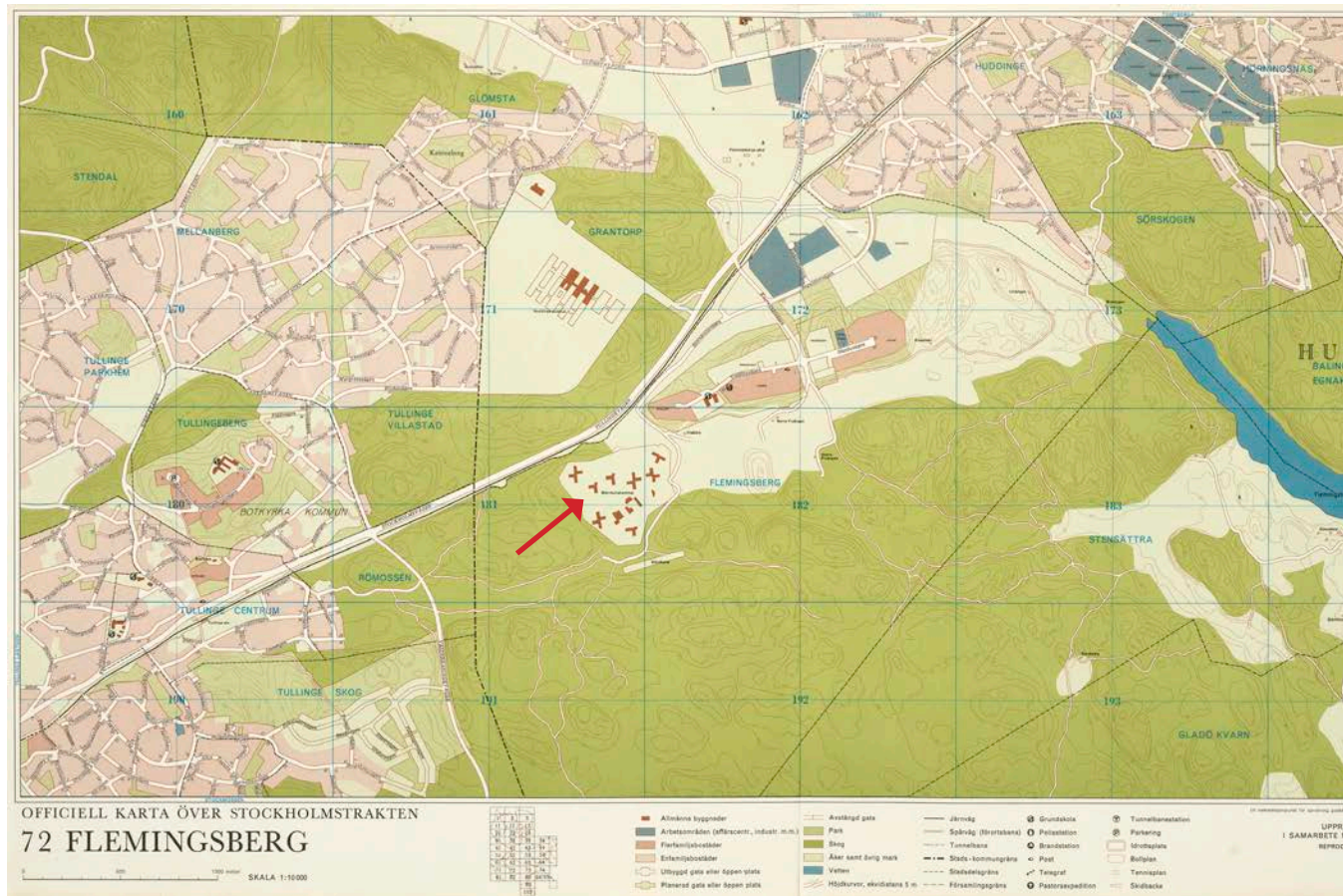
Ada Fleischer
Byggnadsantikvarie
08-690 29 82
ada.fleischer@aix.se

INNEHÅLL

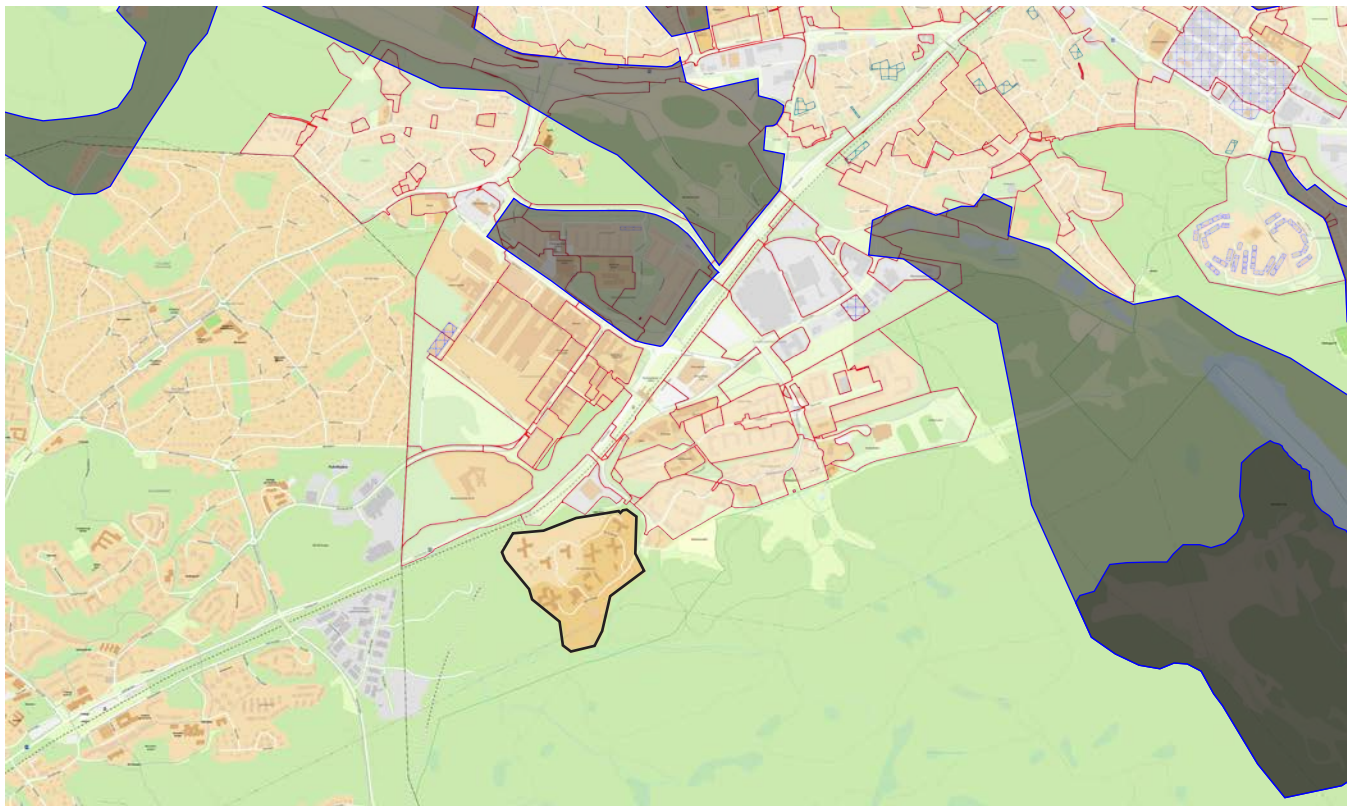
1. Inledning.....	6
Bakgrund och syfte	6
Kulturhistoriska utgångspunkter	6
Metod och avgränsning	6
Kulturhistoriska förutsättningar och lagrum	6
2. Historik.....	7
Expansionsåren i Huddinge	7
Björnkullas tidiga historia	7
Björnkulla vårdhem	8
4. Nulägesbeskrivning och karaktärisering.....	11
Landskapsbild och topografi	12
Nuvarande användning	12
Bebyggelse inom området	13
5. Kulturhistoriska värden.....	19
Kulturhistorisk värdebeskrivning	19
Värdebärande karaktärsdrag	19
Antikvariska rekommendationer	19

Flygfoto över Flemingsberg. Björnkulla markeras med röd pil. Källa: Eniro.se

Officiell karta över Stockholmstrakten, 1969. Flemingsberg var vid denna tid under uppbyggnad. Björnkulla markeras med röd pil. Källa: Stockholmskällan.

Utsnitt ur Huddinge kommuns översiktskarta. Fastigheten Visättra 1:7 markerat med svart ram. Röda markeringar visar detaljplanlagt område och blå markeringar visar utpekade kulturmiljöområden. Fastigheten Visättra 1:7 ligger utanför planlagt område och har inte pekats ut som kulturmiljöområde av kommunen. Källa: Huddinge kommun.

Utsnitt ur Huddinge kommuns översiktskarta. Fastigheten Visättra 1:7 markerad med svart ram. Byggnaderna inom fastigheten uppfördes på 1960-talet och bildade då Björnkulla vårdhem. De fyra mindre byggnaderna i öst (se röd pil) tillkom i början av 00-talet. Källa Huddinge

1. INLEDNING

Bakgrund och syfte

Fastigheten Visättra 1:7 ligger i Björnkulla, syd-väst om Flemingsbergs station och norr om Flemingsbergsskogens naturreservat. Området byggdes i mitten av 1960-talet för Björnkulla vårdhem, en vårdinrättning för barn och vuxna med fysiska och intellektuella funktionsvariationer. Vårdhemmet avvecklades i slutet av 1990-talet och sedan dess har byggnaderna brukats för äldreboenden, skola och studentbostäder. I början av 00-talet kompletterades området med fler studentbostäder.

Området ingår i ett utvecklingsområde tillsammans med grannfastigheten Visättra 1:6. Tanken är att utreda möjligheterna för utveckling av nya bostäder, service och verksamheter inom Björnkulla. Även utbyggd infrastruktur utreds inom programområdet, bland annat en ny huvudgata i det lokala vägnätet som kopplar samman Flemingsberg med områden i Botkyrka kommun. I ett första skede ska ett planprogram tas fram. Efter programskedet föreslås området delas upp i minst två områden för ny detaljplan. Detaljplaner beställs efter ett antaget planprogram.

Förliggande kulturmiljöanalys har upprättats som en del i pågående planprocess och syftar till att definiera fastighetens kulturhistoriska värden i fråga om bebyggelse, topografi och parkrum. I uppdraget ingår också att ta fram antikvariska rekommendationer kring utveckling av området, så att områdets kulturhistoriska värden inte påverkas negativt av framtida planer.

Kulturhistoriska utgångspunkter

Kulturhistoriska värden definieras utifrån två perspektiv: bebyggelse som källa till kunskap (dokumentvärde), och bebyggelse som källa till upplevelse (upplevelsevärde). Grundläggande för båda dessa perspektiv är att kulturhistoriska miljöer anses kunna förmedla information om det förflutna. Syftet med bevarande är att bibehålla dessa informationsbärande funktioner.

Dokumentvärde är kopplat till den byggda miljöns funktion som historiskt dokument och utgår från ett perspektiv där byggnader betraktas som källa till kunskap. De ses som en materialisering av rådande ekonomiska, institutionella, kulturella och sociala villkor/förutsättningar och anses därmed kunna förmedla information om det förflutna. Upplevelsevärden är kopplade till den byggda miljöns estetiska/rumsliga funktion och utgår från ett perspektiv där bebyggelse betraktas som en materialisering av rådande arkitektoniska ideal och uttryck.

Vilka miljöer, platser och enskilda byggnader som anses kulturhistoriskt värdefulla beror därför på vilken kunskap och upplevelse de anses kunna förmedla. Detta beror i sin tur på när bebyggelsen/miljön har uppförts, hur den har förändrats och i vilken utsträckning befintlig bebyggelse anses kunna förmedla intressant/relevant information om det förflutna.

Metod och avgränsning

För denna rapport används två beprövade metoder, dels en arbetsmodell för värdering som presenteras i boken *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (Axel Unnerbäck Riksantikvarieämbetet 2002). Från denna arbetsmodell härstammar begreppen dokumentvärden och upplevelsevärden.

I princip handlar metoden om att: 1) Beskriva områdets historiska utveckling, 2) Analysera vad som finns kvar från olika tidsperioder, 3) Definiera vilken källa till kunskap/upplevelse som är möjlig att avläsa/uppleva i den befintliga miljön, 4) Diskutera värdet av dessa kulturhistoriska funktioner och 5) Identifiera värdebärande strukturer och karaktärsdrag.

Den andra metoden som används kallas för DIVE och presenteras i Kulturmiljöanalys: en vägledning för användning av DIVE (Reinar/Westerlind Riksantikvarieämbetet 2009). Metoden är till för att hantera den kulturhistoriska värderingen i ett större perspektiv. Namnet kommer från de engelska orden Describe (beskriva), Interpret (tolka), Value (värdera) och Enable (aktivera/möjliggöra). I detta sammanhang används den framför allt som komplement till Unnerbäck's metod vid framtagandet av rekommendationer för utveckling av området.

Arbetet har utförts under april-maj 2020 av Beata Nordenmark och Ada Fleischer, byggnadsantikvarier vid AIX. Bebyggelsen inom Visättra 1:7 har inventerats utvändigt och beskrivs i relation till planstruktur och park. Södertörns friskola har endast inventerats översiktligt och kan behövas utredas separat i ett senare skede. En inventering av interiörer kan också komma att bli relevant vid en eventuell rivning av byggnaderna. Eftersom utredningsområdet ligger avskilt från övrig bebyggelse i Flemingsberg har det inte varit relevant att utföra en stadsbildsanalys.

Kulturhistoriska förutsättningar och lagrum

Kommunala ställningstaganden

Fastigheten Visättra 1:7 är inte utpekad som ett allmänt kulturmiljöintresse i kommunens översiktsplan och området har inte klassats som värdefull miljö i kommunens kulturmiljöinventeringar. Området är inte utpekad i Huddinge kulturmiljöinventering 1986, inte i den reviderade kulturmiljöinventeringen 2003 och inte i den översyn som utfördes 2013 och 2018.

Däremot har Björnkulla i denna rapport bedömts ha höga kulturhistoriska värden. De värdebärande karaktärsdragen kan framför allt härledas till den välbevarade strukturen av bebyggelse och parkmiljö och inte till enskilda byggnader i miljön. Om delar av denna struktur försvinner finns en överhängande risk att områdets kulturhistoriska värde minskar. Kulturhistoriska värden kan dock finnas knutna till enskilda byggnader men dessa bör inventeras i sin helhet, även interiört, för att det ska kunna fastslås.

Plan- och bygglagen

Bebyggelsen regleras av skydd i Plan- och bygglagen, Eftersom fastigheten saknar detaljplan finns det inga detaljplanebestämmelser som reglerar området.

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader omfattas av förvanskningsförbudet enligt PBL kap 8 § 13:

En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Därtill gäller generella krav i PBL som reglerar underhåll och varsamhet, vid ändring och ombyggnad samt vid tillägg i befintliga bebyggelsemiljöer:

2 kap 6 §: *Vid planläggning, i ärenden om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till*

1. stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan [...]

Vid planläggning och i andra ärenden samt vid åtgärder avseende byggnader som inte ingår i ett ärende enligt denna lag ska bebyggelseområdets särskilda historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden skyddas. Ändringar och tillägg i bebyggelsen ska göras varsamt så att befintliga karaktärsdrag respekteras och tillvaratas. Lag (2014:477).

8 kap 17 §: *Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.*

8 kap 14 §: *Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.*

Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

2. HISTORIK

Expansionsåren i Huddinge

Fram till sekelskiftet 1900 var Huddinge en utpräglad landsbygdskommun med totalt ca 1900 mantalsskrivna invånare vars arbetsföra befolkningsdel huvudsakligen var sysselsatta inom jordbruket. Under 1900-talets början påbörjades en avstyckning av marken som planerades för andra ändamål. Så kallade villastäder kom att uppföras i hög utsträckning, bland annat i Fullersta, Stuvsta och Hörningsnäs. Stuvstabilaget lät bygga en järnvägsstation som före bilismens genombrott var en av landets mest trafikerade.

I Huddinge, liksom i andra randkommuner runt Stockholm, bildades så kallade municipalsamhällen. Dessa styrdes av sina egna fullmäktige och nämnder och kunde inom var sina gränser utdebitera särskild municipalskatt utöver kommunalskatten. År 1947 slogs Huddinges fem municipalsamhällen ihop till ett stormunicip. Vid denna tid dominerades bebyggelsen av egnahem och det fanns endast ett hyreshus i centrala Huddinge. Under slutet av decenniet inleddes en omfattande byggverksamhet som accelererade under 1950- och 60-talen. Utbyggnaden av Flemingsberg kom igång något senare, först i slutet av 1960-talet. År 1965 räknades Flemingsberg fortfarande som en liten tätort med en befolkning omfattande 260 personer.

Björnkullas tidiga historia

Björnkulla har fått sitt namn efter torpet Bjönkulla som fanns inom Flemingsbergs rote mellan åren 1860-1970. Torpet låg under 1900-talets början under Flemingsbergs gård vars historia sträcker sig tillbaka till 1400-talet och har givit namn åt kommundelen.

De första invånarna på Björnkulla var banvakten Carl Eric Lindberg, född 1829, hans hustru Lovisa Persdotter, född 1830 och deras tre hemmavarande barn. Kring sekelskiftet 1900, bodde här banvaktare August Frithiof Forsberg, född 1846, och hans hustru Hedda Ulrika, född Häggblom 1842, deras tre barn samt järnvägsarbetaren Carl Oscar Forsberg, född 1874. Stugan låg söder om nuvarande stationen [Flemingsberg], vid nuvarande vägen mot Björnkulla.

År 1921 avstyckades Bjönkulla till självständigt småbruk. Då ägdes gården av Karl J. Danell och hans hustru Mathilda Johanna. Paret hade sex barn. Till gården hörde 7 hektar åkermark och 10 hektar skog. Torpet revs i samband med att vårdhemmet Björnkulla uppfördes. Rester efter grunden till boningshuset och ladugården ska ha funnits kvar i slutet av 1990-talet.

Vykort från ett nybyggt Flemingsberg, sannolikt från 1970-talets mitt. Flemingsberg vattentorn som syns på bilden längst ned i högra hörnet uppfördes år 1973. Källa: okänt.

Torpet Björnkulla som revs när Björnkulla vårdhem byggdes. Foto från 1940-tal. Källa: Boken Torp och gårdar i Huddinge.

Flygfoto taget någon gång mellan 1955-1964. Fotot visar Flemingsberg, Visättra och delar av det redan bebyggda Tullinge Villastad (i väst). Vid tiden bestod Flemingsberg i huvudsak av skogsmark och odlingsmark. Uppskattat läge för Björnkulla markeras med röd ram. Källa: eniro.se

Björnkulla vårdhem

Björnkulla uppfördes som ett vårdhem för barn, ungdomar och vuxna med fysiska och intellektuella funktionsvariationer, tidigare kallade ”utvecklingsstörda”. Vårdhemmet ritades av Torbjörn Vogt och byggdes till en kostnad av 28,5 miljoner kronor. När det stod färdig år 1965 ansågs den nya vårdinrättningen mycket modern. I oktober samma år flyttade de första patienterna in. Av de 364 platserna på hemmet var 136 stycken barn och ungdomar under 17 år.

1960-talets vårdhem

På 1950-talet uppdagades för allmänheten, genom en rad tidningsartiklar, att människor på vårdhemsinstitutioner runt om i landet levde under mycket dåliga förhållanden. Karl Grunewald, som arbetade för Medicinalstyrelsen hade avslöjat både misär och övergrepp under sina inspektionsresor. Under 1960-talet var synen på funktionsvarierade fortfarande relativt utvecklad jämfört med idag. Det fanns till exempel en utbredd föreställning om att funktionsvarierade skulle omhändertas på anstalter som skulle separeras från samhället i övrigt och föräldrar uppmanades av läkare att lämna bort sina barn.

Under 1960-talets slut började forskare och andra verk samma inom fältet ifrågasätta synen på de avskiljande och segregering formerna för vårdhem. Efter avslöjandena om omänskliga förhållanden på anstalterna uppfördes många nya, mer hemlika vårdinrättningar med modernare standard och nya arbetssätt. År 1968 trädde Omsorgslagen i kraft, en lag som var avgörande för utvecklingen av vårdinrättningarna. En grundtanke var att ”den utvecklingsstörde” så långt som möjligt skulle beredas möjligheter att bo antingen i eget hem eller i en annan öppen boendeform. Begrepp som normalisering och integrering formulerades. Som komplettering till lagen infördes en stadga som reglerade organisation, skolundervisning och vård.

Om första hälften 1900-talet i stort kan ses som en mörk period för personer med funktionshinder, präglades den andra hälften av en pågående utveckling mot ett nytt förhållningssätt. Björnkulla vårdhem uppfördes i en brytningstid då synen på vårdhemmet som institution, förändrades i snabb takt. När Björnkulla stod färdigt beskrevs det i media som toppmodernt. Ungefär tjugo år senare beslutades om en ny omsorgslag som fastslog att samtliga vårdhem och specialistsjukhus i Sverige skulle avvecklas.

Bebyggelse och verksamhet

Björnkulla vårdhem ritades av arkitekt Torbjörn Vogt som utexaminerades från Akademie für angewandte Kunst i Wien, år 1960. Åren 1960-1963 studerade han vid Kungliga Tekniska högskolan. Efter avslutade studier var han anställd hos arkitekt Sten Jonson där han ritade Björnkulla. Vårdhemmet tycks vara hans tidigaste verk och möjligen det enda som har blivit känt. Björnkulla planlades söder om järnvägen i en del av Flemingsberg som var mycket avskild från andra bostadsområden. Möjligen påverkade rådande föreställning om ”separering”, vårdhemmets läge i stadsdelen. I en artikel i Dagens nyheter (1966-03-15) beskrivs Björnkulla som ”ett litet samhälle som uppvisar [...] en ny syn på vården av psykiskt utvecklingsstörda”. Lokaler för lekskola, terapiträning och verkstad tas upp som ett exempel på det. Björnkulla var även den första anläggningen i sitt slag som hade en heltidsanställd läkare.

I en annan artikel som publicerades i Expressen (1965-10-17) beskrivs hur barn förflyttas från ett vårdhem i Upplands-Väsby till Björnkulla som precis hade öppnat. Björnkulla beskrivs som en drömlig plats i jämförelse med den gamla anstalten med ”50 års inpyrd anstaltslukt, kala väggar, för trånga sovrum, en tröttkörd personal, nedsliten av spring i höga stentrappor, urgammala arbetslokaler.

Bostadshusen i Björnkulla uppfördes i en våning och placerades omsorgsfullt i förhållande till den omgivande miljön. Byggnaderna utformades med viss variation och med anpassning efter befintlig terräng. Bostadshusen beskrivs som gul-vita i den ovan nämnda artikeln, alltså målade tegelfasader. Alla byggnader hade sitt eget namn, barnavdelningarna kallades Björnbacken och Lövhyydan. Till anläggningen hörde även en sjukavdelning med femton platser för långtidssjuka och femton för äldrevård. Avdelningen beskrevs i en artikel i Arbetartidningen (1966-06-24) på följande sätt: *Den [byggnaden] har liksom de andra byggnaderna sitt eget namn -Haga- och ligger ljust och bekvämt placerad i nära kontakt med naturen. Här finns inga besvärliga trappor. Det är lätt att flytta patienterna in och ut.*

Inredningen beskrivs på följande sätt i artikeln från Dagens nyheter: ”Inredningen är hög svensk standard, dagsaktuell design. Vita vävväggar blandade med tegelmur, specialritade möbler, fräschaste textilier. Många stora fönster ger ljus och mjuk markkontakt. Björnkulla är en kvalitetsanläggning. Det har sagts många gånger redan, som beröm och som kritik.”

Utsnitt ur en artikel ur Arbetartidningen, 1966-06-24. Artikelrubriken lyder ”Stockholms läns landsting invigde anstalt som ett miniatyrsamhälle”. Bilden föreställer Marianne Pettersson, Vårdföreståndare vid landstinget som demonstrerar anläggningen vid invigningen.

Förutom de åtta bostadshusen bestod anläggningen av ett centrum med lokaler för administration (överläkare, psykolog, talpedagog, kurator m.m.), gymnastik- och samlingssal, personalmatsal och ett socialt träningscentrum med frisör, klädshop, café och kisok. I artikeln i arbetartidningen kan man läsa att idén bakom centrumet var att låta patienterna träna sig på att handla i butik, gå till friösen eller till ett café för att ha dessa färdigheter ”när de kommer ut i det riktiga samhället”. Vårdföreståndare Marianne Pettersson menade att man även hoppades att Huddingeborna skulle besöka centrumet. ”Vi vill att hemmet ska smälta in i miljön och ha så livliga och naturliga kontakter som möjligt med omgivningen”.

Centrumanläggningens arkitektur samstalar med bostädernas men gavs ett annorlunda uttryck genom omålade tegelfasader. Fotot är sannolikt från 1960-talet. Källa: Huddinge kommun.

Björnkulla vårdhem under uppbyggnad. Stora delar av den äldre naturmarken bevarades. Källa: Huddinge kommun.

De båda barnavdelningarna hade lekskoleutrymmen. Dessutom fanns en central lekskola men det betonas i artikeln i Arbetaren att det inte var fråga om en lekskola i traditionell mening. Följande utdrag ger en bild av institutionens förhållningssätt till skolundervisningen: "Barnen och ungdomarna på Björnkulla är svårt utvecklingsstörda och kan inte ges vanlig skolundervisning. Istället tränas de i lekskolan på praktiska uppgifter - som att klä på sig själva, äta, utföra vissa saker - som hjälper dem att så mycket som möjligt kunna klara sig själva och kanske kunna fungera i ett socialt sammanhang. De mest utvecklingsbara kan sedan sysselsättas i den skyddade verkstad med 110 platser, som ingår i anläggningen. Både verkstaden och lekskolan tar också emot handikappade utifrån sysselsättning och träning."

Kritiska röster

På 1970-talet började Björnkulla och andra vårdinstitutioner av samma slag kritiserats i media. Rösterna som framför allt kom inifrån verksamheten, riktade kritik mot den konstlande institutionsmiljön, otillräckliga

Foton sannolikt från 1960-talet. Ö.t.v: Centrumanläggning och sannolikt personalmatsal. Ö.t.h: Bostadshuset "Graninge". N.t.v: skulpturen "Lekande björnar" av konstnär Eric Elfwen, brons, 1965. N.t.h: Centrumanläggning med b.la. frisör och café.

skollokaler och avsaknad av en varaktig trygghet för barnen (på grund av hög personalomsättning). Eftersom de minst omsorgskrävande hade börjat flytta till mer öppna boendeformer hade vårdtyngden ökat kraftigt på Björnkulla. I en artikel i Arbetartidningen (1974-01-15) intervjuas vårdföreståndaren för hemmet, Haldo Näsström som menade att avdelningarna för den rådande situationen var för stora och resurserna för små för att tillgodose de boende en bra omsorg. I artikeln påpekas även att träningsskolan är otillräckligt utbyggd. Denna bild förstärks i en annan artikel i tidningen Arbetet väst (1976-09-08). Träningsskolans studierektor Birgitta Odenman uttrycker sig här på följande sätt "Vi har en lokalsituation som är helt vansinnig [...] situationen för mig som skollärdare är ohållbar. En annan kritik handlade om det faktum att barnen på Björnkulla knappt hade kontakt med sina föräldrar. I slutet av 1970-talet utökades träningsskolan med nya, större lokaler i Älvsjö. Allt fler barn flyttade från institutionslivet på Björnkulla till öppnare boendeformer.

Avvecklingen av Björnkulla vårdhem

I förarbetena till socialtjänstlagen år 1979 sades uttryckligen att institutionsboendet för handikappade borde avvecklas. Omsorgskommittén föreslog år 1981 en successiv men total avveckling av institutioner för "utvecklingsstörda" men det krävdes en särskild lag år 1997 för att avvecklingen skulle bli verklighet. Vårdhemmen skulle vara historia senast den 30 december år 1999. Fyra mindre vårdhem fanns dock kvar flera år efter detta datum. Det sista avvecklades först år 2002. När Björnkulla avvecklades, sannolikt i slutet av 1990-talet, tog nya planer för området fart. Centrumanläggningen och enstaka vårdbyggnader byggdes om för Södertörns friskola som startade år 2000. Resterande vårdbyggnader byggdes om interiört för att anpassas till nya verksamheter. Området kompletterades dessutom med nya studentbostadshus ritade av Erik Berg arkitekter.

BAKGRUND: DN.

Då Björnkulla stod klart för elva år sedan var det en supermodern institution. I dag är den uråldrig och många tycker att den borde skrotas ner för gott.

I första hand planerar man att flytta bort alla barn som bor här. Men på mycket lång sikt vill man också flytta bort de vuxna.

Björnkulla kom till tre år innan omsorgslagen trädde i kraft: Den lag som ger utvecklingsstörda samma rättigheter som alla andra människor. Sedan dess har också samhällets syn på utvecklingsstörda förvandlats. Men det tar lång tid innan de ekonomiska resurserna ökas tillräckligt.

Bara för fem år sedan var mycket på Björnkulla annorlunda. Patienterna var fler. Nu minskar man patientantalet i snabb takt. Och avdelningarna ska ha sex till åtta patienter i stället för ca 15.

För fem år sedan var det många lindrigt utvecklingsstörda på Björnkulla. De har alla flyttat till inackorderingshem eller egna lägenheter.

Ett utvecklingsstört barn utvecklas i senare takt än andra barn. Det lär sig oftast tala, gå och förstå saker senare än alla andra barn. En del utvecklingsstörda kan leva ett normalt liv. Andra lär sig inte så mycket och måste ha hjälp med det mesta.

Ett psykotiskt barn är ett barn med svåra känslomässiga skador. De har alltid stora störningar i kontakten med andra.

Ett autistiskt barn sluter sig inom sig själv och har ingen kontakt med omvärlden. Ingen vet vad autismen beror på men många forskare hävdar att det är en svår psykisk sjukdom.

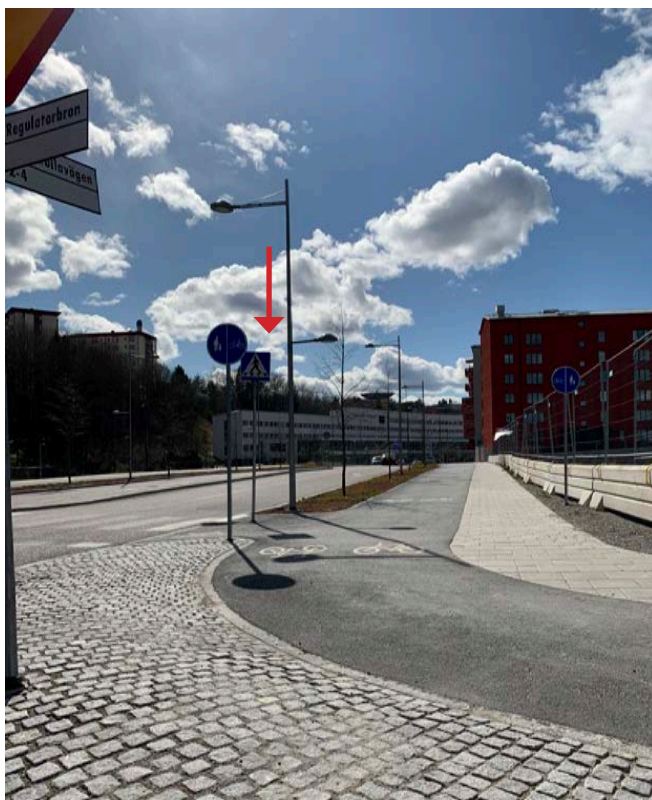
Utsnitt ur tidningsartikel i Dagens nyheter (1976-05-22). Hård kritik riktas mot Björnkulla.

RITNINGAR

3. NULÄGESBESKRIVNING OCH KARAKTÄRISERING

Flygfoto över Björnkulla. Byggnaderna har behållit sina namn från tiden då Björnkulla vårdhem var i bruk. Området har numrerats enligt följande: 1. Gläntan, 2. Studentbostäder, 3. Solhem, 4. Haga, 5. Tunagården, 6. Björnbacken, 7. Lövhyydan, 8. Södertörns friskola, 9. Södertörns friskola, 10. Graninge, 11. Tallåsen.

Fotot taget i korsningen Regulatorvägen/Björnkullavägen. Björnkulla markeras med röd pil.

Flemingsberg vattentorn. Bebyggelsen i Björnkulla är ej synlig från Björnkullavägen där fotot är taget.

Landskapsbild och topografi

Fastigheten Visättra 1:7 ligger i Björnkulla, sydväst om Flemingsbergs station och norr om Flemingsbergsskogens naturreservat. Området nås via bilvägen Björnkullavägen som sedan övergår i Björnkullaringen. Det går även att ta sig till området via gågator genom skogen. Området bildar en isolerad bebyggelseenkla som omgärdas av trädbevuxen naturmark. Nordöst om Björnkulla ligger ett bostadsområde och ett koloniträdgårdsområde. På grund av de högväxta träden och den låga bebyggelsen är Björnkulla dolt från håll. Däremot utgör vattentornet, som ligger i områdets utkant, ett mycket dominerande inslag i landskapsbilden, både i vyer från Björnkulla och i dess närområde.

Björnkulla är ett naturskönt parklandskap som delvis utgörs av förädlad och delvis orörd naturmark. De topografiska förutsättningarna som växtligheten och den kuperade terrängen har fått ligga till grund för utformning av såväl vägnät som bebyggelse. Topografin är varierande med små bergsknallar, gräsbevuxna fält, många olika typer av träd och en liten damm av en uppdämd bäck. Området är till stora delar trafikseparerat i

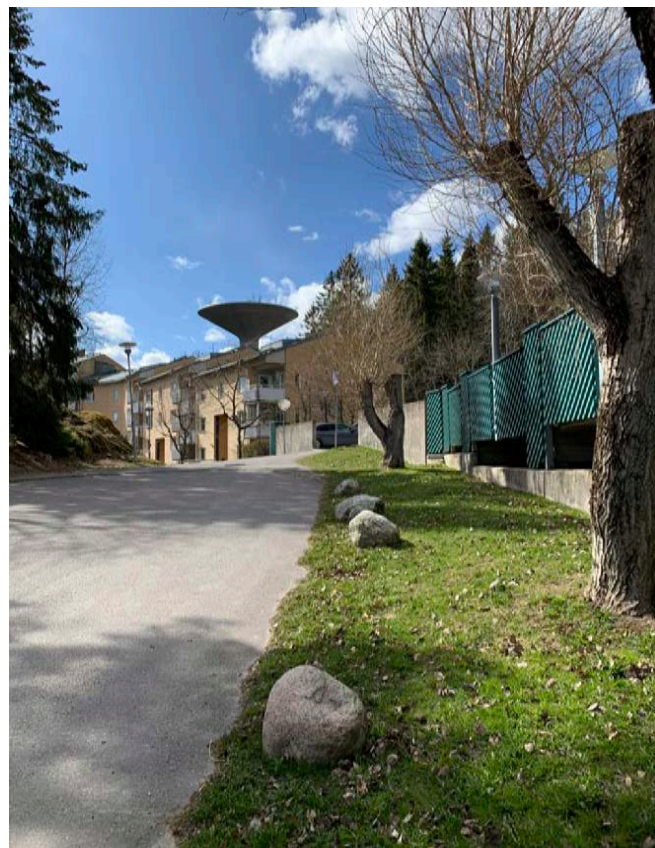
enlighet med 1960-talets stadsplaneideal. Gångstråket "Björnkullaringen" omgärdar bebyggelsen och markerar så också den yttre gränsen för området. Vägnätet är oregelbundet och utgörs av gångstråk och stigar mellan husen. Topografins oregelbundenhet och bebyggelsens fria placering i landskapet bildar en organisk helhet som sätter stor prägel på landskapsbilden.

Nuvarande användning

Idag finns flera typer av verksamheter på platsen. Flygfotot på förra sidan har numrerats för att ge en överskådlig bild av dessa. Hus 1-4 fungerar som studentbostäder. Husgrupp nr 2 byggdes i början av 00-talet efter att vårdhemmet hade avvecklats. Hus 5, 8, 9 och 10 hör idag till Södertörns friskola som är en högstadieskola med elever i årskurserna 6-9. I hus 9 finns även annan verksamhet så som en boulehall, ett hunddagis, en plåt- och takfirma, privata förråd/garage samt förråd/garage för Hüge. I hus 6 och 10 bedrivs privata äldreboenden och i hus 11 bedrivs kommunal äldreomsorg. I hus 7 finns ett korttidsboende samt studentbostäder.

Från Björnkullavägen leder en gångväg till vattentornet och till utredningsområdet.

Fotot taget från Mangårdsvägen som ligger i bostadsområdet öster om Björnkulla.

Nordöstra Björnkulla. Del av park med svagt kuperad terräng, uppväxta träd och en nyplanterad allé.

Bebyggelse inom området

Planstruktur

Byggnaderna är i huvudsak uppförda i en våning och ligger fritt placerade i parklandskapet. Utmärkande för bebyggelsen är dess ovanligt omsorgsfulla anpassning efter landskapets former. I flera fall har byggnaderna placerats i låglänta lägen så att de uppfattas som "inbäddade" i naturen. Andra byggnader har placerats på höjder med utblick över de andra byggnaderna i området. Eftersom de topografiska förutsättningarna har fått styra byggnadernas form, förekommer små variationer mellan bostadshusen. Till exempel har vissa hus uppförts med soutterängvåning där det har lämpat sig bäst.

I området görs i huvudsak ingen tydlig distinktion mellan offentliga och privata zoner. Däremot uppfattas uterummen närmast byggnaderna som avskiljande rum medan vägar och öppna ytor uppfattas som mer gemensamma. Centrumanläggningen utmärker sig som en egen enhet och dess arkitektur har en mer offentlig prägel än övriga hus. Samtidigt har alla byggnader som tidigare tillhörde vårdhemmet en likriktad utformning som bidrar till att området avläses som en helhet.

Envåningshus, f.d. vårdhemsbyggnader (8 st.)

Bland de vitmålade envåningshusen förekommer huvudsakligen två olika hustyper, de som bildar en slags X-form och de som bildar en slags L-form. Vinklarna har utnyttjats för att tillskapa trivsamma gårdsrum med planteringar. Arkitektoniskt präglas byggnaderna av en typisk 1960-talsstil. Bostäderna har tydliga likheter med enplansvillan i tegel som var mycket vanlig under 1960-talet. Utformningen går i linje med tidens idéer om att skapa intima och hemlika vårdinstitutioner i motsättning till den traditionella sjukhusarkitekturen. 1960-talsvillorna hade i likhet med Björnkullas byggnader, ofta omålade eller brunmålade träfönster- och dörrar samt detaljer i kopparplåt.

Bostadshusens takformer varierar något men de flesta har flacka sadeltak med accentuerade gavelpartier. Taken är täckta med svart papp och de karaktäristiska takfötterna är höga och utförda i skivtäckt kopparplåt. Takutsprången är försedda med träpanel. Fasaderna är murade med tegel i löpförband och fogarna är djupa vilket ger en fin verkan åt fasaden. Sannolikt har fasaderna målats i en vitare nyans än den ursprungliga som gick mer åt det gula hållet. Bostadshusen är till sitt yttre mycket välbevarade från byggnadstiden. Enstaka dörrar och fönster har dock bytts ut med tiden.

Flemingsberg vattentorn är väl synligt från stora delar av parken och utgör ett karaktäristiskt inslag i området.

Hus 6. Björnbacken. Observera byggnadens varsamma anpassning till intilliggande bergknalle.

Området präglas av ett organiskt vägnät av smala, asfalterade gångstråk.

Hus 4. Haga. Gårdsrum i byggnadens vinkel som smälter samman med omkringliggande park.

Hus 8. Byggnaden tillhör idag Södertörns friskola. Byggnaden har anpassats väl efter terrängen och de sammanfogade huskropparna markeras med indrag i fasaden.

Hus 3. Solhem. Exempel på souterrängshus inom området.

Vitmålade tegelfasader med djupa fogar, ursprungliga träfönster och detaljer av kopparplåt.

Fasaderna är utsmyckade med emaljmalningar av konstnären John Wipp (1927-2005).

Hus 1. Gläntan. Ett av de mer intima gårdsrummen i området.

Hus 10. Graninge. Ett särskilt fint exempel på samverkan mellan topografi och bebyggelse inom området.

Hus 1. Gläntan.

Exempel på entréparti.

Djupt takutsprång klätt med träpanel.

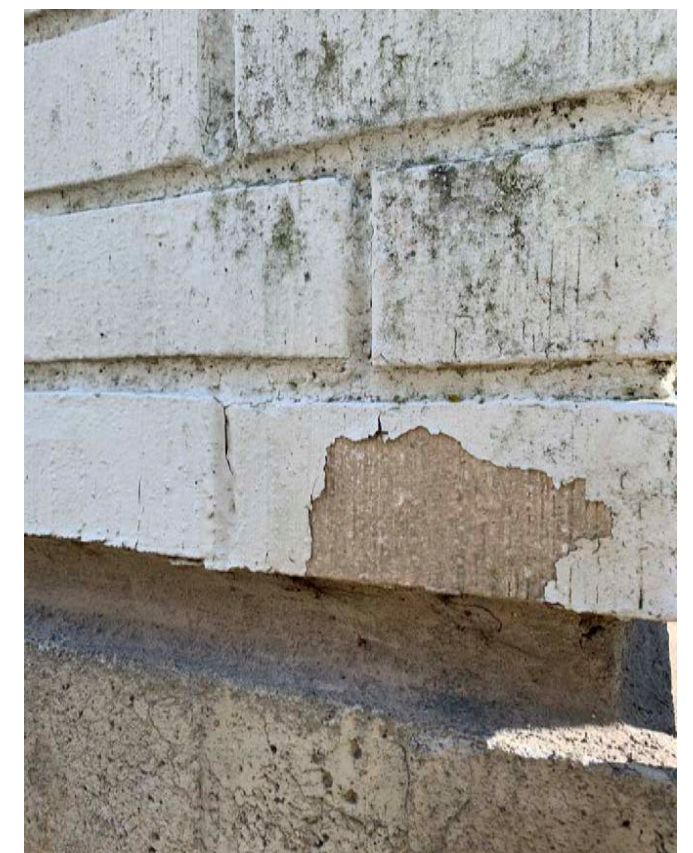

Foto som visar enplanshusens ursprungliga färgsättning.

Hus 11. Tallåsen. Tillbyggd putsad huskropp.

Hus 11. Tallåsen. Tillbyggd huskropp med fasadbeklädnad av liggande träpanel.

Hus 2. Studentbostadsgrupp om fyra tvåvåningshus. Byggnaderna är uppförda av moduler och har en fasadbeklädnad av gulmålad träpanel. Arkitekt Erik Berg.

Innergård till studentbostadshusen.

Hus 9. Södertörns friskola. Den f.d. centrumläggningen utgör en egen enhet i området vilket framgår av dess placering och avvikande utformning. Temat med tegelfasader och höga takfötter i kopparplåt återkommer dock i dessa byggnader.

Hus 9. Södertörns friskola. F.d. Gymnastikbyggnad, idag boulehall.

Översiktskarta över byggnader som tillhör Södertörnsfriskola.

Detaljbild av den f.d. gymnastikbyggnaden. Ursprungliga träfönster löper i band över stora delar av fasaderna.

Övriga byggnader

De byggnader som hör till skolanläggningen, de sentida studentbostadshusen i trä och det ombyggda äldreboendet har individuellt utformade byggnadsvolymer. Äldreboendet (hus 11) och studentbostäderna (hus 2) har en karaktär som avviker från den övriga arkitekturen men förhåller sig väl till topografin likt övriga byggnader.

Den före detta Centrumläggningen som idag tillhör Södertörns friskola utgörs av fyra tegelhus varav tre är grupperade kring ett torg, idag skolgård. Byggnaderna är uppförda i en till två våningar och präglas av en tidstypisk tegelarkitektur. Dessa byggnader har liksom vårdbyggnaderna en högkvalitativ material- och detaljutformning och dess exteriörer är mycket välbevarade från byggnadstiden. Arkitekturen ger ledtrådar om att det har bedrivits någon typ av skolverksamhet på platsen men den uppvisar också likheter med andra typer av administrativa byggnader från denna tidsepok. Fasadteglet är murat i löpförband men fasaderna är omålade till skillnad från vårdbyggnaderna. Tegelsort och fog skiljer sig även från övriga hus. Takens utformning uppvisar stor variation mellan husen. Det förekommer både pulpettak, sadeltak och helt flacka tak.

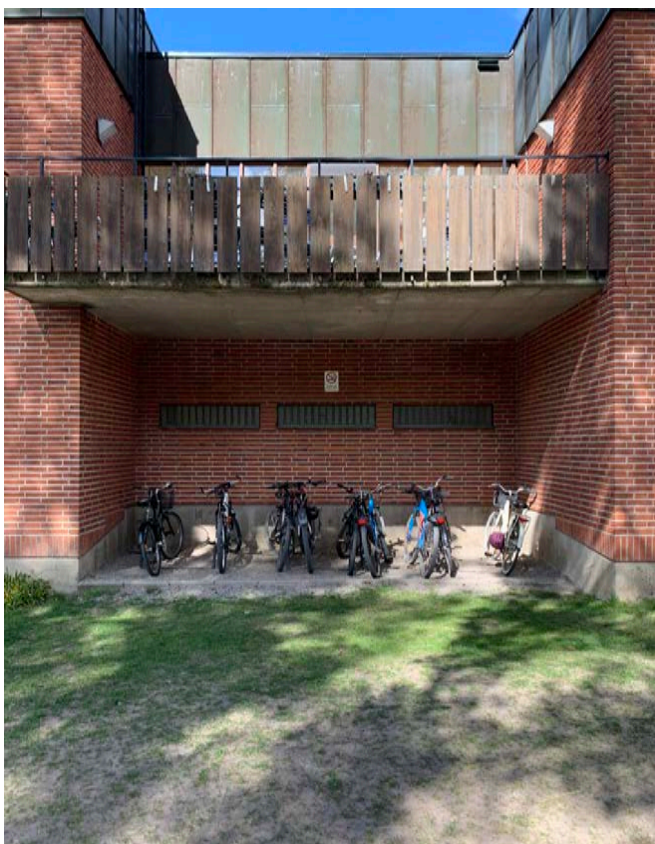

Skolanläggningen sedd från Björnkullaringen i sydväst. Mellan vägen och skolgården finns en damm med en gångbro som utgör ett pittoreskt inslag i miljön.

Del av skolanläggning. Arkitekturen är stram och anknyter till andra administrativa byggnader från denna tid.

Observera detaljbearbetningen med stående tegelskift närmast betongsockeln.

Del av skolanläggning.

Skolgård med höga tallar och mindre träd. Observera bronsskulpturen "Lekande björnar" i gårdens mitt.

4. KULTURHISTORISK VÄRDERING

Kulturhistorisk värdebeskrivning

Dokumentvärde

Björnkulla är en viktig representant för det paradigm-skifte som ägde rum under 1900-talets andra hälft, då synen på vård av människor med funktionsvariationer förändrades i mycket snabb takt. De nya idéer som implementerades kom att innebära en enorm förbättring av vården och dess lokaler. Björnkulla är ett i raden av de moderna vårdhem som inrättades under 1960- och 70-talen. Områdets småskaliga och intima bebyggelse är utformad efter rådande normer; att skapa hemlika vårdanläggningar istället för de traditionella sjukhusliknande anstalterna. Byggnaderna påminner på många sätt om 1960-talets typiska enplansvillor i tegel. Centrumanläggningen (idag Södertörns friskola) där man bland annat bedrev träningsskola för patienterna är ett resultat av Omsorgslagen, som trädde i kraft år 1968, som gav alla barn rätt till undervisning.

Samtidigt som Björnkulla representerar en milstolpe i svensk vårdhistoria, vittnar anläggningen om ett mörkt kapitel i historien. Trots alla moderniserade insatser, kvarstod föreställningen om att barn och vuxna med fysiska och psykiska handikapp skulle förvisas till isolerade institutioner som i ljuset av dagens system, uppfattas som mycket omoderna. Både det ljusa och det mörka arvet som Björnkulla är en materialisering av, ligger till grund för dess höga samhällshistoriska värde. Även det arkitekturhistoriska värdet är knutet till denna berättelse som fortfarande är mycket avläsbar eftersom området bevarar sin ursprungliga struktur i hög utsträckning.

Upplevelsevärde

Byggnaderna i sig är inte särskilt märkvärdiga men de uppvisar en för tiden typisk arkitektur med högkvalitativa material och omsorgsfull detaljutformning. Områdets höga arkitektoniska värde är framför allt knutet till hur bebyggelsen samverkar med det omgivande landskapet. Området hålls samman genom den småskaliga homogena bebyggelse som helt och hållet har utformats efter omgivningens topografiska förutsättningar. Genom en varsam inpassning i naturen smälter bebyggelse och parkmiljö samman och bildar en harmonisk helhet. Detta grepp har bidragit till byggnadernas oregelbundna placering i landskapet. Även vägnätet har fått en organisk struktur. De generöst tilltagna grönytorerna och det välgestaltade parklandskapet visar på en hög ambition hos arkitekt och beställare att skapa en trivsamt miljö för patienterna.

Värdebärande karaktärsdrag

Landskapsbild och topografi

Karaktäristiska landskapselement och värdefulla träd listas i den landskapsanalys som Ekologigruppen AB tog fram i augusti, 2020.

Planstruktur

- Områdets varierade topografi, den kuperade terrängen och bebyggelsens fria placering i landskapet som är ett resultat av de topografiska förutsättningarna.
- Områdets organiska vägnät av smala gångstråk som löper genom området samt Björnkullaringen som markerar den yttre gränsen.
- Den utsuddade gränsen mellan offentliga och privata zoner.
- Områdets tydliga avskildhet från omgivningen. En bidragande aspekt är att byggnadsvolymerna är låga och döljs bakom skogspartiet.

Bebyggelse

- Bebyggelsens homogena struktur beträffande byggnadsvolymer, material och detaljutformning. Byggnadernas likartade utformning bidrar till förståelsen för områdets ursprungliga användning.
- Byggnadernas anpassning till landskap och topografi. Relationen mellan bebyggelse och parkmiljö förstärks av byggnadernas småskalighet.
- Vitmålade enplanshus med dess speciella planform som erbjuder intima gårdsrum i husens vinklar. Målade tegelfasader med djupa fogar, ursprungliga fönster och dörrar i trä, höga takfötter i kopparplåt, fönsterdetaljer och stuprör i koppar, djupa takutsprång försedda med träpanel.
- Centrumanläggningen (som behöver studeras närmre för en mer ingående bedömning).

Offentlig konst

- Emaljmalningar av konstnär Johan Wipp (på enplanshusens fasader).
- Bronsskulpturen ”Lekande björnar” av konstnär Eric Elfwen (på torget vid f.d. centrumanläggning).

Antikvariska rekommendationer

- För att områdets kulturhistoriska värden inte ska minska bör stor hänsyn tas till de utpekade värdebärande karaktärsdragen. Karaktärsdragen kan framför allt härledas till den välbevarade *strukturen* av bebyggelse och parkmiljö och inte till enskilda byggnader i miljön. Om den övergripande strukturen försvinner finns det en överhängande risk att områdets kulturhistoriska värde minskar.
- Ursprungliga enplanshus och centrumanläggningen bör inte rivas eller till sitt yttre ändras väsentligt. Om det inte är möjligt att behålla samtliga enplanshus bör dessa utredas ytterligare av byggnadsantikvarie för att ta ställning till vilka hus som är mest bevarandevärda.
- Karaktäristiska landskapselement som bidrar till den historiska läsbarheten av området bör inte sprängas bort.
- Ny bebyggelse samt nya parkrum och vägar bör anpassas varsamt efter befintlig terräng och planstruktur. Tillkommande bebyggelse kan med fördel hämta inspiration av den befintliga bebyggelsens formspråk och fria placering i landskapet. Kvartersbebyggelse med gårdsrum bör undvikas eftersom delar av parken då riskerar att bli otillgängliga för allmänheten.
- Tillkommande bebyggelse bör vara småskalig, sett till höjd, längd och bredd så att park och bebyggelse fortsättningsvis kan utgöra en harmonisk helhet. Höga eller långsträckta volymer riskerar att bryta siktlinjer eller skapa barriärer i parken.
- Offentlig konst bör återanvändas i eventuell ny bebyggelse.